

ПОПОВА Н. М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МОДЕЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КОНЦЕПТОСФЕРИ: СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТА КОГНІТИВНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Статтю присвячено розробці комплексної методики дослідження лінгвокультурних концептів. Визначаються методи, доцільність використання яких зумовлено метою та завданнями дослідження. Аналізуються існуючі підходи, відмінності між семантичним аналізом та когнітивною інтерпретацією концептів, розробляється алгоритм семантико-когнітивного аналізу концептів та моделювання національної концептосфери.

Ключові слова: концепт, метод, семантичний аналіз, когнітивна інтерпретація.

Статья посвящена разработке комплексной методики исследования лингвокультурных концептов. Определяются методы, целесообразность использования которых обусловлена целью и задачами исследования. Анализируются существующие подходы, различия между семантическим анализом и когнитивной интерпретацией концептов, разрабатывается алгоритм семантико-когнитивного анализа концептов и моделирования национальной концептосферы.

Ключевые слова: концепт, метод, семантический анализ, когнитивная интерпретация.

A complex methodology of linguocultural concepts' research is developed in the paper. Its methods, determined by the purpose and objectives of the study, are analyzed. The difference between the semantic analysis and cognitive interpretation of concepts are examined and an algorithm for semantic-cognitive analysis of concepts and a method of modeling of national conceptual sphere are elaborated.

Keywords: concept, method, semantic analysis, cognitive interpretation.

Актуальність даної статті зумовлюється увагою мовознавців-когнітологів до механізмів мисленнєво-мовленнєвої діяльності, дослідження якої вимагає розробки та обґрунтування методики вивчення концептів, що дозволяє отримати найбільш вірогідні результати й якомога точніше описати національну концептосферу та динаміку її розвитку.

Метою дослідження є встановлення чітких відмінностей між методами семантичного аналізу та когнітивною інтерпретацією лінгвокультурних концептів, розробка алгоритму комплексного аналізу складових концептосфери з метою моделювання її фрагментів.

Наукова новизна дослідження полягає в розробці алгоритму комплексного семантико-когнітивного аналізу лінгвокультурних концептів та способу моделювання національної концептосфери.

Об'єктом дослідження є мета та завдання семантико-когнітивних досліджень, які зумовлюють вибір і комбінування методів дослідження.

Предметом є методи вивчення лінгвокультурних концептів та способи моделювання національної концептосфери.

Засновники когнітивної лінгвістики Дж. Лакофф і Р. Лангаккер, розпочали втілення новітніх ідей лінгвістичної думки в межах генеративної семантики. З їхніх міркувань стосовно основних постулатів семантики, що базувалися на теорії Н. Хомського, і їх поступового розвитку з часом і виник напрямок лінгвістики, який американські та західноєвропейські лінгвісти називають когнітивною семантикою. Підходи Дж. Лакоффа і Р. Лангаккера втілено у двох працях, що з'явилися в 1987 році. У одній із них “Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind” [1], розвиваються такі фундаментальні поняття когнітивної лінгвістики, як концептуальний експеренціалізм, теорія протопипів та її вплив на формування мови, ідеалізовані когнітивні моделі та вплив культури на семантичну конфігурацію. Саме тут можна знайти основи когнітивної лінгвокультурології, що у східноєвропейській науці оформилася в окремий напрямок когнітивної лінгвістики (А. Вежбицька, С. Воркачов, В. Карасик, В. Кононенко, В. Маслова, А. Приходько, Г. Слишкін та ін.). Двохтомна праця Р. Лангаккера “Foundations of Cognitive Grammar” [2] дає початок когнітивній граматиці, що також вивчається з погляду семантичного підходу.

Завдяки незалежному розвитку лінгвістики на пострадянських теренах, у вітчизняному мовознавстві з'являється безліч підходів до вивчення взаємодії мови та мислення. Проте найпоширенішим з них стає саме так званий семантико-когнітивний підхід (термін З. Д. Попової та Й. А. Стерніна), сама назва якого визначена спрямуванням досліджень на вивчення співвідношення семантики мовних знаків та її розвитку із концептосферою народу, що видозмінюється завдяки когнітивним процесам свідомості.

Семантико-когнітивний підхід до вивчення взаємодії мови і мислення розробляється в роботах американських (Ф. Джонсон-Лерд, Д. Румелхарт, Дж. Фауконьєр, Ч. Філмор), англійських (Л. Талмі), німецьких (Ф. Унгерер, Г. Шмід), іспанських (К. Васкес, І. Інчаурралде, Х. Куенка, Р. Мендоса, Х. Сіфуентес, М. Х. Хілферті),

російських (М. Болдирєв, В. Карасик, О. Кубрякова, З. Попова, Г. Слишкін, Й. Стернин), українських (О. Кагановська, А. Приходько, О. Снітко), польських (А. Грачко, Г. А. Клепарський, А. Кочман-Галадій, П. Сімбаліста) та інших вчених, що присвячені так званій когнітивній семантиці.

Результати їхніх досліджень дають можливість сформулювати постулати когнітивної семантики/семантико-когнітивного підходу, які полягають у наступному:

а) мова є мінливим утворенням, у якому об'єднано окремі математичні формули (стиль генеративістів). Вона є нестабільною системою, яка нерівномірно еволюціонує і не має визначених обмежень між мовними одиницями, тобто існує лише прототипність категорій, але відсутньою є абсолютна подібність однакових елементів конкретної категорії. Таким чином, усі мовні одиниці й форми вивчаються від найбільш закономірних до менш закономірних та нестандартних (так званих винятків);

б) семантичні, граматичні та прагматичні елементи мовних одиниць формують цілісне утворення. Завдяки їхній неподільності існують ідеалізовані когнітивні моделі (за термінологією Р. Лангаккера “когнітивні доміни” [2], Дж. Факоньє “ментальний простір” [3], Ч. Філлмора “фрейми” [4], Л. Талмі “схеми” [5], Р. Шенка і Р. Абельсона “сценарії” [6], Ф. Джонсон-Лерда “ментальні моделі” [7]), що формують мислення людини, оскільки неможливо чітко відділити мовні, енциклопедичні та культурні складові свідомості;

в) метафора та метонімія (на відміну від їхнього класичного визначення в риториці) стають головними засобами зв'язку між реальністю навколишнього світу й мовою, оскільки мова є утворенням, що базується на образності та творчості мислення;

г) першочерговим для функціонування та розвитку мови є її прагматичне використання у повсякденному спілкуванні. Тож, комунікативна необхідність, погляди учасників комунікативного процесу, індивідуальне світобачення, біологічні обмеження, які характеризують людину як біологічний вид тощо, є тими рушіями і тими обмеженнями, які спрямовують розвиток мовної картини світу: необхідність передує використанню, функціонування є важливішими за форму, і значення є важливішим за граматичну абстракцію.

Виведення цих постулатів стало можливим завдяки існуванню низки конкретних теорій, що беруть свій початок у класичній риториці та психології. У теоретичних постулатах психолінгвістики об'єднано існування невербального мислення та існування в людській свідомості концептосфери, що складається з концептів – мисленневих одиниць знання, – які постійно змінюються та розвиваються [8:38]. Науковцям стало зрозуміло, що мовні знаки створюються людьми задля обміну інформацією, тобто найбільш поширених і необхідних концептів. Отже, концептосфера є значно ширшим утворенням, ніж та її частина, що відтворюється мовною картиною світу.

Зважаючи на вищесказане, навіть якщо когнітивна лінгвістика і не є абсолютно новим напрямком науки, то безсумнівно її інтерпретація взаємозв'язків між мовою й мисленням є кардинально відмінною від усіх попередніх підходів.

Базуючись на теорії психолінгвістики, можна стверджувати, що пізнати, хоча б частково, концептосферу індивіда чи певного соціального угруповання можна завдяки вивченню семантики мовних знаків того чи іншого народу в певний історичний період його розвитку. Це основне положення методології когнітивної лінгвістики свідчить про те, що найбільш вживані в конкретний історичний період мовні одиниці, їхні асоціативні зв'язки й ціннісні конотації якраз і будуть відображати найбільш суттєві в дану епоху для даного народу одиниці інформації – концепти, – які об'єднуються в єдину концептуальну систему – концептуальну картину світу цього народу. Відповідно, чим менше використовується мовна одиниця в даний історичний період, і чим менше ціннісних конотації та асоціативних зв'язків вона має, тим більш віддаленим від центру концептосфери є відображуваний концепт, тим більше він залишається поза полем зору народу [9:77].

На основі цього головного положення методології когнітивної лінгвістики було розроблено ряд методів, які дозволяють виявляти особливості національного, групового та індивідуально-авторського мислення. Невербальність мислення свідчить про те, що людина мислить глобальними одиницями мислення – концептами, сукупність яких утворюють її концептосферу. Мова ж є засобом доступу до людської концептосфери, до змісту її складових. Значну частину змісту концептів можна пізнати й пояснити саме завдяки мові.

Тож, для лінгвокогнітивного дослідження вчені почали використовувати лінгвістичні методи, що застосовуються для опису лексичної та граматичної семантики мовних одиниць, які репрезентують концепти в мові.

Розмежувавши “концепт” як одиницю мисленневого/когнітивного простору, а “значення” як одиницю семантичного простору [10:26], використовуючи метод семантико-когнітивного аналізу, ми отримуємо можливість проникнути в сутність концептів, вербалізованих мовою. Вивчаючи семантику мовних одиниць, які репрезентують концепти в мові, можна визначити їхнє психолінгвістичне (таке, що відображає об’єм усіх семантичних ознак, включаючи чуттєве сприйняття й розуміння, у свідомості носія мови, й виявляється шляхом асоціативних експериментів) і лексикографічне (відображене в тлумачних словниках) значення, що є складовою змісту концепту, оскільки вміст концепту значно ширший за той, що репрезентується мовними одиницями. Окрім того, концепт не завжди репрезентується мовними засобами, подекуди він може взагалі не відобразитися мовою. Проте, щоб через аналіз семантики мовних одиниць проникнути в сферу концептів, необхідною є методика когнітивної інтерпретації отриманих результатів семантичного аналізу, завдяки якій можна робити висновки про ментальні сутності.

Оскільки мова є засобом доступу до ментальних сутностей, з метою моделювання національної концептосфери певного народу та вивчення динаміки її розвитку необхідно скористатися одним із двох можливих напрямків досліджень: від мови до свідомості. Ця можливість використання даних семантико-когнітивного аналізу в науковій літературі називається лінгвістичною концептологією.

Лінгвістична концептологія використовує поняття “концепт” на позначення одиниці національної свідомості, що моделюється за допомогою лінгвістичних засобів. Завданням лінгвістичної концептології є виявлення та опис максимально можливої кількості мовних засобів, що репрезентують концепт у мові та описати максимально повну семантику цих одиниць (слів, словосполучень, фразеологізмів, паремій, текстів, дискурсів, асоціативних полів) з використанням методики концептуальної інтерпретації результатів лінгвістичного дослідження, змоделювати вміст концепту як

глобальної мисленнєвої (ментальної) одиниці в її національній своєрідності та визначити його в концептосфері [10:42].

Семантико-когнітивний підхід до вивчення концептосфери народу є новітнім завдяки когнітивній інтерпретації отриманих шляхом семантичного аналізу результатів. Проте різні вчені використовують різні прийоми інтерпретації, визначаючи їх сукупність як когнітивний аналіз. Незважаючи на різноманітність підходів, вони поєднуються спільною метою: розкрити концепт, залучивши для цього якомога більший об'єм культурної, історичної та побутової інформації.

На думку С. Є. Нікітіної, концептуальний аналіз – це своєрідний спосіб наукового пошуку, аналіз дійсності за допомогою концептів. Автор вважає, що семантичний опис концепту потрібно аналізувати у взаємозв'язку з іншими концептами, описуючи їхні взаємовідносини й поєднуючи усі часткові тлумачення для виявлення “реального семантичного опису-пояснення слова-концепта” [11:142]. Як бачимо, автор практично не диференціює семантичний та когнітивний аналіз, а бачить останній у розширенні попереднього, що суперечить якісній відмінності концепту від семантичного значення слова-репрезентанта – ментальній сутності. Проте справедливим є твердження про необхідність створення переліку регулярних та індивідуальних відносин семантичних полів, тобто тезаурусу, оскільки рух від аналізу мовних одиниць до аналізу складових концептосфери є єдиним доступним людині способом її опису та моделювання у формі, прийнятній для передачі цих знань.

О. С. Кубрякова чітко розмежовує семантичний та когнітивний аналіз, обидва з яких є необхідними для досягнення остаточної мети. Авторка у своїй статті “Об одном фрагменте концептуального анализа слова *память*” стверджує, що “якщо перший спрямовано на експлікацію семантичної структури слова, уточнення денотативних, сигніфікативних та когнітивних значень, що її реалізують, то когнітивний аналіз полягає в пошуку тих спільних концептів, що підведені під один знак і визначають/обумовлюють буття знаку як відомої когнітивної структури. Семантичний аналіз пов'язаний із роз'ясненням слова, концептуальний аналіз – веде до знань про світ” [12:85].

Виходячи із чіткого розмежування в нашому дослідженні концептосфери та її складових – концептів – як системи ментальних сутностей, та мовних одиниць як складових мовної системи, що є вторинною відносно концептосфери, хоч і тісно та нерозривно пов'язаною зі свідомістю, а також базуючись на результатах досліджень багатьох лінгвістів-когнітологів, зокрема, Воронезької та Московської шкіл, ми, рухаючись від простого до складного за принципом діалектичної логіки: у дослідженні національно-маркованих концептів завдяки семантичному аналізу лексем-репрезентантів концептів та взаємодії семантичних полів отримуємо можливість здійснення когнітивної інтерпретації самих концептів та вивчення взаємодії концептуальних полів, що формують і модифікують концептосферу народу.

Концептуальний аналіз, як і будь-який інший аналіз, повинен мати свою, чітко визначену методику дослідження, свій корпус прийомів та підходів, необхідних для досягнення поставленої мети, оскільки він пов'язаний із дослідження ментальних сутностей, які повністю або частково відображаються мовною системою, і оскільки ці ментальні сутності – концепти – є впорядкованими в ієрархічній системі, можна погодитися із твердженням про те, що “концептуальний аналіз є аналізом одних концептів за допомогою інших” [13:4].

Питання полягає в тому, якими ж будуть чіткі орієнтири для уникнення інтуїтивного підходу до інтерпретації концептів, пов'язаного з життєвим досвідом дослідника. Так, А. Вежбицька, пропонує для цього тлумачити концепти через обмежену кількість примітивів – неподільних, таких, що не вимагають подальшого роз'яснення і зрозумілих усім носіям мови слів (“субстантиви”: *yo, tú, alguien*; “детермінатори та квантифікатори”: *este, ese, aquel, mismo*; “ментальні предикати”: *pensar, querer, saber*; “дії та події”: *hacer, ocurrir, pasar*; “оцінки”: *bueno, malo*; “дескриптори”: *grande, pequeño*; “час і місце”: *cuando, donde, después*; “метапредикати” (заперечення – *no, tampoco, nunca*; каузація – *por que, por eso, si*); “інтенсифікатори”: *mu, tan*; “таксономію й партономію” (вид – *árbol, robusto*; різновид – *almo, alcornoque*; частина – *tronco, rama*) [14:385].

Автори монографії “Логический анализ языка. Культурные концепты” під редакцією Н. Арутюнової називають кілька відправних

пунктів до семантичної моделі понять світосприйняття: 1) набір атрибутів, що вказують на приналежність до того чи іншого концептуального поля; 2) визначення, що обумовлюється місцем у системі цінностей; 3) вказівкою на функції в житті людини [15].

Ми вважаємо, що на особливу увагу заслуговує підхід до концептуального аналізу, розроблений Ю. С. Степановим, який аналізує “внутрішню форму” концепту та порівнює її із сучасним наповненням цього концепту [16:46]. Оскільки аналіз так званої “внутрішньої форми” концепту вчений проводить вивчаючи його етимологічну складову, то умовно його названо етимологічно-історичним, оскільки повному відображенню цього терміну бракує детального аналізу проміжних стадій розвитку концепту. Ю. С. Степанов стверджує, що в усіх концептах міститься сума ідей, що виникли в різний час і в різні епохи. “Історичний час” (хронологія) при цьому не відіграє ніякої ролі. Важливими є лише асоціації, складання ідей, що гармонують одна з одною” [16:58]. Суперечність полягає в тому, що на кожному історичному етапі ця “сума ідей” сприймається по-різному завдяки наявності у свідомості носіїв мови фонових знань з історії, культурології тощо. Тож, чим більша кількість інформації доступна людині, тим більше розмежовуються окремі історичні етапи розвитку концепту.

В. І. Карасик розмежовує такі сторони об’єктивізації концепту, як “позначення” – найменування, що має різні ступені точності, “вираження” – сукупність мовних і немовних засобів, що розвивають зміст концепту та “опис” – дослідження процедури тлумачення значень імені методами контекстуального, етимологічного, пареміологічного аналізів [17:110-111].

Сукупність усіх можливих форм, що більшою чи меншою мірою репрезентують концепт у мові З. Попова називає “номінативним полем” концепту. На її думку номінативне поле вирізняється комплексним характером, включаючи в себе усі традиційні угруповання лексики, що належить до різних частин мови – лексико-семантичні групи, лексико-семантичні поля, лексико-фразеологічні поля, синонімічні ряди, асоціативні поля [10:47].

Ядром номінативного поля концепту є прямі номінації самого концепту, а периферією номінативного поля є номінації когнітивних ознак концепту. Наприклад, до ядра номінативного поля концепту

“toro” увійдуть лексеми *buey, semental, novillo, bovino, res* та ін., а до периферії – *ensabanado, meano, acaramelado, acarnerado, acochinado, albahío, albardado, aldinegro, aleonado, alto de agujas, alunarado, amachorrado, ancho, anteado, acejado, aparejado, apelado, apretado, arromerado, arrosalado, asardado y azabache, fuerte como un toro, tozudo como un buey* та багато інших.

В. А. Маслова по-іншому інтерпретує розподіл концепту за польовим принципом. Вона описує методику проведення концептуального аналізу як розподіл концепту на ядро й периферію, де ядро – це словникові значення лексеми, за допомогою яких виявляється специфіка мовного вираження, а периферія – це суб’єктивний досвід, різні прагматичні складові лексеми, конотації та асоціації [18:60]. Оскільки когнітивні ознаки концепту можуть проявлятися уже в самій лексемі-репрезентанті концепту, то більш доцільним видається його структурування за принципом виявлення ознак його суб’єктивного сприйняття. Інша справа, що когнітивні ознаки можна класифікувати від більш яскравих до менш яскравих.

Тоді, як асоціації, на нашу думку, варто винести за поле концепту, оскільки саме вони слугують засобом зв’язку між концептами свідомості. Таким чином, асоціативна складова концепту є ні чим іншим, як зв’язковою ланкою, тоді як метафора – продукт асоціації – набуває конкретної форми і є мовною одиницею, яка здатна репрезентувати концепт у мові.

У будь-якому випадку вчені сходяться на думці про те, що для семантико-когнітивного дослідження необхідно виділити в мові усі мовні одиниці, які можуть об’єктивувати концепт або його когнітивні ознаки. До таких мовних одиниць належать:

- ключове слово/слова, що найточніше репрезентує/-ють концепт у мові (*honor, fe, toro, flamenco, siesta, democracia*);
- похідні номінації концепту – переносні номінації (*baile de la pasión* – про фламенко);
- одиниці різних частин мови, пов’язані із основними лексичними засобами номінації концепту, що відображають ознаки концепту (*devoto, fiel, consagrar, creer*);
- контекстуальні синоніми та okazіональні номінації;

- стійкі словосполучення, що включають у себе ключове слово-репрезентант концепту або його синонім (*fe ciega, toro bravo, convertirse a una fe*);
- фразеологізми, що включають ім'я концепту (*de buena fe*);
- метафоричні номінації (*alma vuela, se alegre, llora*);
- стійкі порівняння з ключовим словом (*(se puso) tozudo como un buey, (está) fuerte como un toro*);
- паремії (прислів'я, приказки, афоризми), що відображають зміст, актуальний на досліджуваному історичному етапі;
- асоціатори, що отримуються в результаті асоціативного експерименту, і є реакцією на ключове слово-стимул (*toro → hombre, arena, sangre*);
- словникові дефініції та енциклопедичні статті ключових слів-репрезентантів концепту;
- різні види текстів та дискурсів, що розкривають зміст концепту.

Тож, семантичний аналіз вимагає вирішення таких завдань, як 1) встановлення значення лексем на матеріалах словникових статей, 2) аналіз фразеологічних та пареміологічних одиниць з даною лексемою, 3) аналіз семантичного розвитку лексеми-імені концепту 4) визначення інших мовних і немовних способів репрезентації концептуальної інформації (конотації, відтінки значення, експресивне вираження, метафоричні зв'язки тощо) в текстах, дискурсах, комунікативних ситуаціях.

Перехід до концептуальної інтерпретації даних вимагає 1) встановлення основних концептуальних прошарків (ближньої та дальньої периферії) на основі даних про семантичне поле лексеми 2) визначення контекстів, у яких реалізується лексема-ім'я концепту, 3) опису способів представлення концептуально-значимої інформації, 4) визначення динаміки смислових планів, базуючись на аналізі семантичного розвитку лексем-репрезентантів концепту. Опис ядерних та периферійних елементів смислової зони концептів дозволяють реконструювати фрагмент концептуальної картини світу, виявивши особливості бачення даного концепту середньостатистичним представником нації.

Формування асоціативно-смислових полів на основі лексико-семантичних варіантів лексем-імен концептів, виявлення їх

експлікаторів та вивчення частин концептуального поля, суміжних з полями інших концептів, дає можливість опису взаємодії базових елементів концептосфери між собою як складових цієї мінливої системи.

Таким чином, можна зробити **висновок** про те, що найбільш обґрунтовані результати отримуються лише шляхом використання комплексної методології дослідження концептів, яка включає в себе кілька методик, що доповнюють одна одну. **Подальші перспективи** даного дослідження полягають у розробці методів дослідження динаміки розвитку національної концептосфери.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Lakoff G.* Women, Fire and Dangerous Things / George Lakoff. – Chicago : The University of Chicago Press, 1987. – 614 p.
2. *Langacker R.* Foundations of Cognitive Grammar: Theoretical prerequisites / Ronald Langacker. – V. 1. – Redwood : Stanford University Press, 1987. – 540 p.
3. *Fauconnier G.* Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language / Gilles Fauconnier. Cambridge : Cambridge University Press, 1994. – 190 p.
4. *Fillmore Ch. J.* Frame semantics / Charles J. Fillmore // Linguistics in the Morning Calm. – Seoul : Hanshin Publishing Co., 1982. – P. 111-137.
5. *Talmy L.* Toward a Cognitive Semantics / Leonard Talmy. – Cambridge : A Bradford Book, The MIT Press, 2000. – Vol. 1: Concept Structuring Systems. – 565 p.
6. *Schank R. C., Abelson R. P.* Scripts, Plans, Goals and Understanding: An inquiry into human knowledge structures / Roger C. Schank, Robert P. Abelson. – Hillsdale : N.J., 1977. – 248 p.
7. *Johnson-Laird Ph. N.* Mental models in cognitive science / Philip N. Johnson-Laird // Cognitive science, 1980. – N. 4. – P. 71-115.
8. *Fernández Jaén J.* Semántica cognitiva diacrónica de los verbos de percepción física del español / Jorge Fernández Jaén. – Tesis doctoral. Departamento de filología española, lingüística general y teoría de la literatura de la Facultad de filosofía y letras de la Universidad de Alicante. – 2012. – 743 p.
9. *Карасик В. И., Слышкин Г. Г.* Лингвокультурный концепт как единица исследования / Карасик Владимир Ильич, Геннадий Геннадьевич Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – 2001. – С. 75-80.
10. *Попова З. Д., Стернин И. А.* Когнитивная лингвистика / Зинаида Даниловна Попова, Иосиф Абрамович Стернин. – М. : АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 с.
11. *Никитина С. Е.* О ключевых словах и концептах русского религиозного фольклора / Серафима Евгеньевна Никитина // Язык художественной литературы. – М. : Наука, 2007. – Т. 2. – 427 с.
12. *Кубрякова Е. С.* Об одном фрагменте концептуального анализа слова память / Елена Самуиловна Кубрякова // Логический анализ языка. Культурные концепты / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1991. – С. 85-91.
13. *Жаботинская С. А.* Когнитивная лингвистика: принципы когнитивного моделирования / Светлана Анатольевна Жаботинская // Лінгвістичні студії. – Вип. 2. – Черкаси, 1997. – С. 3-9.
14. *Вежбицкая А.* Семантические универсалии и описание языков / Анна Вежбицкая. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 780 с.
15. Логический анализ языка. Культурные концепты / отв. ред. Нина Давидовна Арутюнова. – М. : Наука, 1991. – 204 с.
16. *Степанов Ю. С.* Константы: Словарь русской культуры: 3-е изд. / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Академический проект, 2004. – С. 42-67.
17. *Карасик В. И.* Языковой круг: личность, концепты, дискурс : монография [2-е изд.] / Владимир Ильич Карасик – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
18. *Маслова В. А.* Когнитивная лингвистика / Валентина Авраамовна Маслова. – Минск : ТетраСистемс, 2008. – 272 с.